

abys dal lidem nakonec štěstí, abys jim dal nakonec mír a pokoj, ale k tomu je nevyhnutelně nutné umučit jednoho jediného drobného tvorečka, právě to dítě, které se bilo pěstičkami do prsou, a ta budova musí být založena právě na jeho nepomstěných slzách - svolil bys být za takových podmínek stavitelem? Mluv a mluv pravdu!"

„Ne, to bych odmítl,“ tiše odpověděl Aljoša.

„A můžeš připustit myšlenku, že lidé, pro které stavíš, by sami zvolili štěstí založené na neodpykané krvi maličkého mučedníka, a když by je přijali, že by zůstali navždycky šťastni?“

„Ne, nemohu. Bratře,“ řekl najednou Aljoša a oči mu blýskly, „ptal ses teď, je-li na celém světě bytost, která by mohla a měla právo odpustit. Ale taková bytost je a může všechno odpustit všem a všemu, protože sama dala za všechny a za vše svou nevinnou krev. Zapomněl jsi na něho, ale právě na něm se zakládá ta budova a k němu lidé zvolají: ‚Spravedlivý jsi, Bože, neb cesty tvé se zjevily.‘“

„Aha, to je ‚jediný čistý‘ a jeho krev! Ne, nezapomněl jsem na něho, a dokonce jsem se pořád divil, že ho tak dlouho neuvádíš, protože ve sporech se všichni vaši lidé obyčejně odvolávají především na něho. Víš, Aljošo, nesměj se, ale já jednou složil báseň v próze, je to asi rok. Můžeš-li se mnou promarnit ještě nějakých deset minut, povím ti ji.“

„Ty jsi napsal báseň?“

„Ó ne, nenapsal,“ zasmál se Ivan, „nikdy v životě jsem nenapsal ani dva verše. Ale tu báseň v próze jsem vymyslel a zapamatoval jsem si ji. Vymyslel jsem ji se zápalem. Budeš mým prvním čtenářem, vlastně posluchačem. Proč by také autor ztrácel i jen jediného posluchače?“ pousmál se Ivan. „Tak mám vypravovat nebo nemám?“

„Napjatě poslouchám,“ řekl Aljoša.

„Má báseň se jmenuje Velký inkvizitor. Je to nehorázná věc, ale chci ti ji povědět.“

Velký inkvizitor

„Vždyť ani tohle nejde bez úvodu, totiž bez literárního úvodu, fuj!“ zasmál se Ivan. „A jakýpak já jsem spisovatel! Víš, můj děj se odehrává v šestnáctém století a v té době - však to asi víš už ze školy - v té době bylo v poezii zvykem, že nebeské bytosti sestupovaly na zem. O Dantovi už ani nemluvíme, ale ve Francii soudní písaři a také mnichové v kláštorech pořádali celá představení, ve kterých uváděli na jeviště Madonu, anděly, svaté, Krista i samého Boha. Tenkrát to lidé všechno brali docela naivně. V Chrámu Matky boží v Paříži Viktora Huga se za krále Ludvíka XI. hrála v pařížské radniční dvoraně poučná a bezplatná hra pro lid na oslavu dauphinoва narození. Imenovala se *Le bon jugement de la très sainte et gracieuse Vierge Marie*,¹ sama Matka boží v ní osobně vystupovala a pronášela svůj ‚bon jugement‘. Také u nás v Moskvě se za starých časů před Petrem Velikým někdy předváděla podobná představení hlavně ze Starého zákona. Ale kromě her tenkrát kolovalo po celém světě mnoho legend a duchovních básní, ve kterých vystupovali podle potřeby svatí, andělé a všechny nebeské bytosti. V našich kláštorech se takové básně překládaly, opisovaly, ba dokonce už za tatarské nadvlády. Existuje kupříkladu jedna klášterní báseň (ovšem podle řecké předlohy) Putování Matky boží skrze muka s dantovsky smělými popisy. Matka boží tam navštíví peklo a ‚skrze muka‘ ji provází archanděl Michael. Vidí hříšníky a jejich tresty. Je tam mimo jiné pozoruhodná kategorie hříšníků v hořícím jezeře: někteří klesají až ke dnu, takže se pak ani nemohou vynořit, ‚na ty už Bůh zapomíná‘, jak je tam neobyčejně hluboce a mohutně řečeno. A tu tedy zdrcená a plačící Matka boží padne před božím trůnem a prosí za všechny hříšníky v pekle o slitování - bez rozdílu za všechny, které tam viděla. Její rozmluva

¹ Dobrotivý soud přesvaté a nejmilostivější Panny Marie.

s Bohem je nesmírně zajímavá. Panna Maria úpěnlivě prosí, nedá se odbýt, a když Bůh ukazuje na ruce a nohy jejího syna probité hřeby a ptá se jí, jak má odpustit jeho mučitelům, Maria poručí všem svatým, všem mučedníkům, všem andělům a archandělům, aby padli na kolena jako ona a prosili za všechny hříšníky. Končí to tak, že si Matka boží vyprosí od Boha přerušení pekelných muk každoročně od Velkého pátku do Božího hodu svatodušního. Hříšníci v pekle hned děkují Bohu a volají k němu: ‚Spravedlivý je, Bože, tvůj soud!‘ Má báseň by tedy byla také na ten způsob, kdybych ji byl skládal v té době. U mne vystupuje On, i když vlastně v básni vůbec nepromluví, jen se objeví a zas odejde. Patnáct století uplynulo od chvíle, kdy slíbil, že se vrátí ve své slávě, patnáct století uběhlo od doby, kdy jeho prorok napsal: ‚Aj, přijduť brzy.‘ O tom pak dni a hodině té žádný neví, ani Syn, jedině sám Otec můj, jak pronesl sám ještě na zemi. Ale lidstvo ho očekává se stále stejnou vírou a láskou jako dřív. Ba s ještě většou vírou, protože uplynulo už patnáct století od té doby, co nebe přestalo sesílat lidem znamení:

*Tomu důvěřuj, co srdce řekne,
z nebe znamení se nedočkáš.*

Nic víc než víra v to, co říká srdce! V té době se ovšem děje také mnoho zázraků. Žijí světci, kteří zázračně uzdravují, a jak dosvědčují zprávy o jejich životě, k některým sestupuje sama královna nebes. Ale ďábel nespí a mezi lidmi se objeví pochybovači o pravdivosti těchto zázraků. Tenkrát právě propukne na severu v Německu nové hrozné kacífství. I spadla z nebe hvězda veliká, ‚hořící jako pochodně‘ (to jest církev), a ‚padla na studnice vod, takže zhořkly‘. Tito kacíři rouhačsky popírají zázraky. Ale tím horoucněji věří, kdo zůstali věrni. Slzy lidstva se k Němu vznášejí jako dřív, lidé Ho čekají, milují Ho, doufají v Něho, žádají si jako dřív trpět a zemřít pro

Něho... A lidé tolik století s horoucí vírou prosili: ‚Přijdiž tedy, Pane Ježíši,‘ tolik století Ho vzývali, že se Mu v jeho nekonečném milosrdenství zlíbilo sestoupit k prosebníkům. I dřív přicházel k některým spravedlivým, navštěvoval mučedníky a svaté poustevníky už na zemi, jak je zapsáno v Životech svatých. Náš Ťutčev hluboce věřil, že jeho slova jsou pravdivá, když napsal:

*S těžkým křížem na ramenou,
ponížený, porobený,
prošel Kristus celou Rusí,
žehناه ti, země rodná.*

A věř mi, že to tak opravdu bylo.

Tu tedy zatouží aspoň na chvíli se ukázat lidu - usouzenému, trpčícímu, hnusně hříšnému, ale dětinsky Ho milujícímu lidu. Můj děj se odehrává ve Španělsku, v Seville, v nejhroznější době inkvizice, kdy pro slávu boží planuly každý den hranice a

*v autodafé nádherných
hořeli zlí kacíři.*

Nebyl to ovšem onen příchod, při němž se podle svého slibu zjeví na konci časů v celé své nebeské slávě a který bude náhlý, ‚jakož blesk vychází od východu slunce a ukazuje se až na západ‘. Ó ne, zatouží jen na chvíli navštívit své děti, a to právě tam, kde plápolají hranice kacífů. Ve svém nesmírném milosrdenství chce ještě jednou jít mezi lidi v téže lidské podobě, ve které mezi nimi tři roky chodil před patnácti stoletími. Sestoupí do rozpálených ulic jižního města. Teprve den předtím se v tomto městě konalo ‚nádherné autodafé‘ za přítomnosti krále, dvora, rytířstva, kardinálů i nejkrásnějších dvorních dam a před davy Sevilánů; kardinál velký inkvizitor při něm dal ad maiorem Dei gloriam² upálit skoro sto kacífů.

² Pro větší slávu boží.

Přijde tiše a nepozorovaně, ale kupodivu všichni Ho poznávají. Mohlo by to být jedno z nejlepších míst básně - myslím rozvedení toho, proč Ho poznávají. Lid se k Němu nezadržitelně hrne, obklopuje Ho, hromadí se kolem Něho, následuje Ho. On pak mlčky jde mezi nimi s tichým úsměvem nekonečného soucitu. V Jeho srdci plane slunce lásky, z Jeho očí září světlo vědění a síly, jehož paprsky rozněcují v srdcích lidí vzájemnou lásku. Vztahuje k nim ruce, žehná jim a z Jeho doteku, ba i z doteku Jeho šatu prýští léčivá moc. Z davu zvolá od dětství slepý stařec: „Pane, uzdrav mě, abych i já Tě spatřil!“ - a hle, jako by mu šupiny spadly z očí, slepý Ho vidí. Lid pláče a líbá půdu, po které kráčí. Děti před Ním sypou květiny, zpívají a provolávají Mu hosana. „Je to On, je to sám On,“ opakují všichni, „musí to být On, nikdo jiný než On.“ Zůstane stát před portálem sevillské katedrály právě ve chvíli, když tam plačící rodina přináší bílou dětskou rakvičku; je otevřená a leží v ní sedmileté děvčátko, jediná dcera vynikajícího občana. Mrtvé dítě je celé pokryto květy. „On vzkřísí tvé dítě!“ volají lidé na plačící matku. Rakvi přichází naproti chrámový kněz; je zaražen a mračí se. Tu se však ozve kvílení matky zemřelého dítěte. Matka Mu padne k nohám: „Jsi-li to Ty, vzkřís mé dítě!“ zvolá, vztahujíc k Němu ruce. Průvod zůstane před portálem, složí rakvičku k Jeho nohám. On se dívá soucinně a Jeho ústa zas tiše pronesou: „Talitha kumi“ - „a hned vstala děvčecko“. Děvčátko se v rakvi zvedá, sedá si a s úsměvem se kolem sebe rozhlíží udivenýma rozevřenýma očkama. V ruce má kytici bílých růží, kterou jí dali do rakve.

Lid trne, je slyšet křik a štkání, tu však jde právě po náměstí kolem katedrály sám kardinál velký inkvizitor. Je to skoro devadesátiletý stařec, velký a vzpřímený, s vyschlým obličejem a zapadlýma očima, které však ještě žhnou ohněm. Není teď oděn svým nádherným kardinálským šatem, ve kterém se skvěl včera,

když posílal na hranici nepřátele římské víry, ó ne, je v této chvíli jen ve své staré a hrubé mnišské kutně. Opodál ho následují jeho pochmurní pomocníci, otroci a „svatá“ stráž. Před davem se zastaví a zdálky přihlíží. Vidí, jak lidé postavili rakev, vidí, jak dívka vstala z mrtvých, a jeho tvář se zachmuří. Stáhne husté, šedivé obočí a jeho pohled zlověstně zaplane. Pokyne prstem a poručí stráž, aby Ho jala. A hle, jeho moc je taková a lid je už tak zvyklý pokoře a bázlivé poslušnosti, že se dav okamžitě před bičící rozestoupí, ti se Ho za náhlého hrobového ticha chopí a odvedou Ho. Lidé v zástupu se okamžitě jako jeden muž sklánějí před starým inkvizitorem až k zemi, on jim mlčky žehná a jde dál. Stráž zavede vězně do ponuré klenuté vězeňské kobky ve starobylé budově svatého soudu a zamkne Ho tam. Den končí nastává temná, horká, „bezdechá“ sevillská noc. Vzduch „voní vavřínem a citrónem“. V hluboké tmě se železné dveře kobky náhle otvírají a se svítilnou v ruce pomalu vchází sám starý velký inkvizitor. Je bez průvodu a dveře za ním hned zapadnou. Na samém prahu se zastaví a dlouho, minutu nebo dvě, se Mu zkoumavě dívá do tváře. Konečně pomalu přistoupí blíž, postaví svítilnu na stůl a promluví:

„Jsi to Ty? Ty?“ Ale když nedostává odpověď, rychle dodává: „Neodpovídej a mlč. A co bys také mohl říci? Víím příliš dobře, co bys řekl. A nemáš ani právo přidávat něco k tomu, co jsi řekl už kdysi. Proč jsi nás přišel rušit? Zajisté jsi nás přišel rušit a víš to. Ale víš, co se stane zítra? Nevím, kdo jsi, a nechci vědět, jsi-li to Ty nebo jen Jeho podoba, ale hned zítra Tě odsoudím a upálím Tě na hranici jako nejnebezpečnějšího kacíře. A týž lid, který Ti dnes líbal nohy, bude na jediný můj pokyn horlivě shrabávat žhavé uhlí k Tvé hranici. Víš to? Ano, snad to víš,“ dodá zamyšleně a s hlubokým pochopením, ani na okamžik nespouštěje oči ze svého vězně.“

„Nerozumím ti tak docela, Ivane. Co to má být?“ usmál se Aljoša, který dosud pořád mlčky poslouchal. „Je to prostě bezmezná fantazie, nebo nějaký omyl toho starce, nějaké nemožné *qui pro quo*?“

„Mysli si třeba to druhé,“ zasmál se Ivan, „když už jsi tak zkažen soudobým realismem a nesneseš nic fantastického. Chceš *qui pro quo*, měj si tedy. Je to pravda,“ zasmál se zas, „starci je devadesát let a mohl se ze své myšlenky dávno pomátnout. A vězeň ho mohl ohromit svým zjevem. Mohlo to být konečně také horečné blouznění, předsmrtný prelud devadesátiletého starce, ještě k tomu vzrušeného včerejším autodafé se stem upálených kacířů. Ale záleží nám na tom, co je *qui pro quo* a co bezmezná fantazie? Důležité je pouze, že stařec se chce vymluvit, že se rozhodl konečně vyslovit nahlas to, o čem celých devadesát let mlčel.“

„A vězeň také mlčí? Dívá se na něho a nepromluví ano slovo?“

„Tak to přece musí být v každém případě,“ zasmál se zas Ivan. „Sám stařec Mu tvrdí, že nemá ani právo dodat něco k tomu, co kdysi promluvil. Dá se říct, že v tom je právě nejzákladnější rys římského katolictví - aspoň podle mého názoru. Všechno jsi odevzdal papeži, všechno je tedy teď u papeže a Ty se raději vůbec neobjevuj. Aspoň prozatím do ničeho nezasahuj. V tom smyslu katolíci nejen mluví, ale i píší, přinejmenším jezuité. Sám jsem to četl v pracích jejich bohoslovců. Máš právo odhalit nám některé tajemství onoho světa, ze kterého jsi přišel?“ ptá se Ho můj stařec a sám za Něho odpovídá: „Ne, nemáš, abys lidem nebral svobodu, o kterou ses tak zasazoval, když jsi byl na zemi. Cokoli nově zvěstuješ, poruší lidskou svobodu víry, neboť se to bude jevit jako zázrak, ale vždyť už tenkrát před půldruhým tisícem let Ti byla svoboda jejich víry nade všechno. Nebyls to Ty, kdo tenkrát tolikrát řekl: »Chci vás učinit svobodnými«? Ale teď jsi viděl ty »svobodné« lidi,‘ dodá náhle stařec s přemýšlivým pousmáním. „Ano, přišlo nám to draho,‘ pokračuje, přísně na

Něho pohlížeje, „ale konečně jsme dokonali to dílo ve Tvém jménu. Patnáct století jsme se soužili s tou svobodou, ale teď je to skončeno a nadobro vyřízeno? Díváš se na mne mírně a neuznáváš mě ani za hodna rozhorlení? Věz však, že teď a právě teď jsou ti lidé pevněji než kdy jindy přesvědčeni, že jsou úplně svobodni, a přece nám sami svou svobodu přinesli a pokorně ji složili k našim nohám. Ale bylo to naše dílo. Žádal sis toho Ty, je to Tvá svoboda?“

„Zas nerozumím,“ přerušil ho Aljoša, „ironizuje ten stařec, posmívá se?“

„Vůbec ne. Klade právě sobě a své církvi za zásluhu, že konečně přemohli svobodu, aby dali lidem štěstí. „Neboť teprve teď (mluví ovšem o inkvizici) začalo být poprvé možné myslet na štěstí lidí. Člověk byl stvořen jako buřič, ale což buřič může být šťasten? Byl jsi varován,‘ řekne Mu, neměl jsi nedostatek poučení a varování, ale neposlechl jsi. Zavrhl jsi jediný způsob, jak jsi mohl lidi učinit šťastnými, ale když jsi odcházel, našťastí jsi odevzdal svou věc nám. Slíbil jsi, utvrdil to svým slovem, dal jsi nám právo svazovat a rozsvazovat a nemůžeš zajisté ani pomyslet na to, že bys nám teď to právo odňal. Proč jsi nás tedy přišel rušit?“

„A co to znamená, že neměl nedostatek poučení a varování?“ zeptal se Aljoša.

„To je právě to hlavní, co musí stařec vypovědět.

„Strašlivý a moudrý duch, duch sebezničení a nebytí,‘ pokračuje stařec, ‚velký duch s Tebou mluvil na poušti a knihy nám praví, že Tě »pokoušel«. Je to tak? Ale je vůbec možné pronést něco pravdivějšího než to, co Ti tento duch odhalil ve třech otázkách, to, co jsi zavrhl a co pak bylo v knihách nazváno »pokoušením«? Vždyť stal-li se někdy na zemi vpravdě ohromující zázrak, stal se v ten den, v den onoho trojího pokoušení. A zázrak záležel právě ve vyslovení těch tří otázek. Předpokládejme jen na zkoušku

a jako příklad, že se tři otázky strašlivého ducha z našich knih beze stopy ztratily, takže je musíme obnovit, znova vymyslet a napsat, abychom je zase zanesli do knih, a že proto svoláme všechny pozemské mudrce - vládce, velekněze, učence, filozofy, básníky - a dáme jim za úkol vymyslet a sepsat tři otázky, ale takové, které by nejen odpovídaly dosahu té události, ale mimoto by ve třech slovech, v pouhých třech lidských větách vyjádřily celé budoucí dějiny světa a lidstva: soudíš, že všechna moudrost světa spojená v celek by dovedla vytvořit něco silou a hloubkou aspoň podobného oněm třem otázkám, které Ti mocný a moudrý duch v poušti skutečně položil? Už jen podle těch otázek samých, podle zázraku jejich pronesení se dá vyrozumět, že nepocházejí z plytké mysli člověka, nýbrž z odvěkého a absolutního rozumu. V těchto otázkách jsou jakoby spojeny v celek a předpověděny celé další dějiny lidstva a jsou v nich podány tři obrazy, ve kterých se soustřeďují všechny nerozřešitelné historické rozpory lidské přirozenosti na celém světě. Tenkrát to ještě nemohlo být tak patrné, protože budoucnost nebyla známa; ale teď, když uplynulo patnáct století, vidíme, že v oněch třech otázkách bylo všechno tak prorocky předpověděno a tak se to splnilo, že není už možno nic k nim přidat ani z nich nic ubrat.

Posuď tedy sám, kdo měl pravdu: Ty nebo ten, kdo k Tobě tenkrát promlouval? Vzpomeň si na první otázku; její smysl byl, i když ne doslovně, tento: Chceš jít do světa a jdeš tam s holýma rukama, jen s jakýmsi slibem svobody, který lidé ve své prostomyslnosti a vrozené nezřízenosti nemohou ani pochopit, kterého se bojí a děsí, neboť pro člověka a lidskou společnost nikdy nebylo nic nesnesitelnějšího než svoboda! Ale vidíš tyto kameny v nahé a žhavé poušti? Proměň je v chleby a lidstvo za Tebou poběží jako stádo, vděčné a poslušné, i když věčně se třesoucí strachem, že svou ruku stáhneš a chléb jim odepreš. Ale Tys

nechtěl vzít člověku svobodu a odmítl to, neboť jaká svoboda, soudil jsi, je-li poslušnost koupěna za chléb? Namítl jsi, že ne samým chlebem živ bude člověk. Ale zdaž víš, že právě ve jménu pozemského chleba povstane proti Tobě duch země, bude s Tebou bojovat a zvítězí nad Tebou? Všichni ho budou následovat volající: »Kdo jest podobný té šelmě? Neb dala nám oheň z nebes!« Zdaž víš, že uplynou staletí a lidstvo vyhlásí ústy své moudrosti a vědy, že zločin není, že tudíž není ani hřích a jsou jen hladoví lidé? »Nasyť je a potom po nich žádej ctnost!« To napíšeš na praporek, který proti Tobě pozdvihnou a skrze který bude Tvůj chrám zbořen. Místo Tvého chrámu bude budována nová stavba, bude znova budována strašlivá babylónská věž, a ačkoliv ani ta podobně jako dřívější nebude dostavěna, přece ses mohl této nové věže uvarovat a zkrátit utrpení lidí o tisíc let, neboť až se tisíc let nasouží se svou věží, stejně přijdou k nám! Vyhledají nás zase pod zemí v katakombách (budeme znova pronásledováni a mučeni), najdou nás a budou nás úpěnlivě prosit: »Nasyťte nás, neb ti, kdo nám slíbili oheň z nebes, nedali nám její!« A potom dostavíme jejich věž, neboť dostaví ten, kdo je nasytí. A jedině my je nasytíme ve Tvém jménu a budeme lhát, tvrdíce, že je nasycujeme ve Tvém jménu. Ó nikdy, nikdy se nenasytí bez nás! Žádná věda jim nedá chleba, dokud zůstanou svobodni, ale nakonec nám svou svobodu složí k nohám a řeknou: »Raději nás zotročte, ale nasyťte nás.« Pochopí konečně sami, že je nemyslitelné mít zároveň svobodu i sdostatek chleba pro všechny, neboť nikdy, nikdy nebudou schopni rozdělit se mezi sebou! Přesvědčí se také, že ani nemohou být nikdy svobodni, protože jsou to bytosti slabé, mrzké, nicotné a buřičské. Slíbil jsi jim nebeský chléb, ale ptám se znova, může se ten v očích slabého, vždy hříšného a nešlechtného lidského plemene vyrovnat chlebu pozemskému? I když Tě budou ve jménu nebeského chleba následovat tisíce

a desetitisíce, co se stane s milióny a desetitisíci milióny bytostí, které nebudou s to pro nebeský chléb pohrdnout chlebem pozemským? Či snad Ti záleží jenom na desetitisících velkých a silných, kdežto ostatní milióny slabých, ale milujících Tě, kterých je jako písku v moři, mají být jen živnou půdou pro velké a silné? Ne, nám záleží i na slabých. Jsou to hříšníci a buřiči, ale nakonec budou také poslušní. Budou se nám obdivovat a považovat nás za bohy, protože jsme ochotni snášet svobodu a vládnout nad nimi - tak strašlivé pro ně nakonec bude být svoboda! Ale řekneme, že sloužíme Tobě a vládneme ve Tvém jménu. Zas je oklameme, neboť Tebe už k sobě nepustíme. V tomto klamu bude právě naše utrpení, neboť budeme muset lhát.

To tedy znamená první otázka na poušti, to jsi tedy odmítl ve jménu svobody, kterou jsi postavil nade všechno. A přece bylo v té otázce obsaženo velké tajemství tohoto světa. Přijetím »chlebu« bys byl uspokojil všeobecnou a odvěkou starost lidí jako jednotlivců i celého lidstva: »Koho uctívat?« Dokud člověk zůstává svoboden, o nic neusiluje tak nepřetržitě a bolestně jako o to, aby co nejdříve našel, koho uctívat. Ale lidé chtějí uctívat něco docela nesporného, tak nesporného, aby všichni byli hned ochotni všeobecně to uzнат. Těm politováníhodným tvorům nezáleží jen na tom, aby našli něco, co má ten neb onen uctívat, ale něco takového, že by v to uvěřili vůbec všichni a uctívali to, a rozhodně *všichni společně*. Tato potřeba *obecného* uctívání je od počátku věků největší soužení každého jednotlivce i celého lidstva. Pro obecné uctívání se lidé navzájem hubili mečem. Vytvářeli si bohy a volali jedni k druhým: »Opusťte své bohy a přijďte se klanět našim, jinak vás i vaše bohy zabijeme!« A tak to bude do skonání světa, ba také tenkrát, až i bohové na světě zmizí, protože lidé budou stejně uctívat modly. Znal jsi, nemohl jsi neznat to základní tajemství lidské přirozenosti, ale Ty jsi zavrhl jedinou bezpečnou korouhev,

která se Ti nabízela a pod kterou bys byl přiměl všechny, aby Tě bez pochybností uctívali, korouhev pozemského chleba. A zavrhl jsi ji ve jménu svobody a chleba nebeského. Pohled, cos učinil dál. A všechno zas ve jménu svobody! Říkám Ti že nic člověka nesusouží víc než starost, aby našel toho, komu by rychle odevzdal dar svobody, se kterým se ten nešťastný tvor rodí. Ale vládnout nad svobodou lidí může jen ten, kdo uspokojí jejich svědomí. S chlebem se Ti podávala osvědčená korouhev: dáš chléb a člověk se před Tebou skloní, neboť není nic nespornějšího než chléb. Ale jestliže se jeho svědomí zmocní někdo jiný, člověk odhodí i Tvůj chléb a bude následovat toho, kdo zláká jeho svědomí. V tom jsi měl pravdu. Neboť tajemství lidského bytí je nejen žít, ale mít proč žít. Bez pevné představy, proč má žít, člověk život odmítne a raději se zničí, i kdyby kolem něho byly samé chleby. To je pravda. Ale co se stalo? Místo abys vládl nad svobodou lidí, ještě jsi jim svobodu rozmnožil! Zapomněl jsi snad, že klid, ba i smrt je člověku milejší než svobodná volba v poznání dobra a zla? Nic není pro člověka lákavější než svoboda jeho svědomí, ale nic pro něho není ani trýznivější. A hle, místo abys mu dal pevné základy k uspokojení jeho svědomí jednou provždy, dal jsi přednost všemu, co je neobvyklé, pochybné a neurčité, všemu, co je nad lidské síly. Počínal sis tudíž, jako bys lidi vůbec nemiloval - Ty, který jsi přišel obětovat za ně život! Místo aby ses ujal vlády nad lidskou svobodou, rozmnožil jsi ji a zatížil jsi navždy duchovní království člověka její trýzní. Žádal sis svobodnou lásku člověka, aby Tě následoval svobodně, protože jsi ho upoutal a podmanil. Místo tvrdého starodávného zákona měl člověk nadále vlastním svobodným srdcem rozhodovat, co je dobro a co zlo, máje před očima jako vodítko jen Tvou podobu. Ale což jsi vskutku nepomyslel na to, že bude-li člověk utlačován tak strašlivým břemenem, jako je svobodná volba, nakonec zavrhne, ba popře i Tvou podobu

a Tvou pravdu? Zvolají nakonec, že v Tobě není pravda, protože nebylo ani možné opustit je v horším zmatku a trýzni, než v jakém jsi je opustil Ty, když jsi jim zanechal tolik soužení a nesplnitelných úkojů.

A tak jsi tedy vpravdě Ty sám položil základ ke zkáze svého království a nikomu víc to neklad' za vinu. A nabízelo se Ti věru něco jiného! Jsou tři síly, jediné tři síly na světě, které mohou navěky přemoci a podmanit svědomí těch bezmocných buřičů. Jsou to: zázrak, tajemství a autorita. Zavrhl jsi jedno, druhé i třetí a sám jsi podal příklad toho. Strašlivý a přemoudrý duch Tě postavil na vrchol chrámu a řekl Ti: »Chceš-li poznat, zda jsi Syn boží, spustiž se dolů, neboť psáno jest o něm, že andělé Ho uchopí a ponosou, i neupadne a neporaní se. Poznáš pak, jsi-li Syn boží, a dokážeš, jak velká je Tvá víra v otce Tvého.« Ty jsi však odmítl, neposlechl jsi a nevrhl ses dolů. Ó zajisté sis v tom vedl hrdě a skvěle jako Bůh, ale co lidé, co to slabé buřičské plemeno - jsou oni bohové? Ó, pochopil jsi tenkrát, že kdybys udělal jen krok, jediný pohyb, aby ses vrhl dolů, dopustil by ses pokoušení Boha, ztratil bys všechnu víru v Něho a rozdrtil by ses pádem na zem, kterou jsi přišel zachránit. A zaradoval by se moudrý duch, který Tě pokoušel. Ale ptám se znova, kolik je takových, jako Ty? Mohl ses aspoň chvíli skutečně domnívat, že v takovém pokušení obstojí i lidé? Což lidská přirozenost je taková, že by člověk odmítl zázrak a že by se v tak hrozných chvílích, ve chvílích nejstrašlivější a základní vnitřní úzkosti přidržel svobodného rozhodnutí srdce? Věděl jsi zajisté, že Tvůj velký čin bude zachován v knihách, že dojde do hlubin času i k nejzazším mezím země, a doufal jsi, že se také člověk podle Tvého příkladu přidrží Boha a nezatouží po zázraku. Ale nevěděl jsi, že jakmile člověk zavrhne zázrak, hned zavrhne i Boha, neboť člověk nehledá tolik Boha jako zázraky. A protože není schopen obejít se bez zázraků, najde si nové, své

vlastní zázraky a bude uctívat třeba zaříkávačská kouzla a babská čarování, i když je stokrát buřič, kacír a neznaoboh. Nesestoupil jsi z kříže, když se Ti posmívali a tupili Tě, volajíce na Tebe: »Sestup z kříže, a uvěříme, že jsi to Ty.« Nesestoupil jsi právě zas proto, žes nechtěl zotročit člověka zázrakem a toužil jsi po svobodné víře nevynucené zázrakem. Toužil jsi po svobodné lásce, ne po rabském vytržení otroka, jednou provždy zděšeného velkou mocí. Ale i v tom jsi oceňoval lidi příliš vysoko, neboť jsou to vskutku otroci, ač stvoření jako buřiči. Rozhlédni se a uvaž: uplynulo patnáct století, podívej se na ně. Koho jsi povznesl až k sobě? Přisáhám, že člověk je stvořen slabší a horší, než ses o něm domníval! Může někdy vykonat to co ty? Tím, žes ho stavěl tak vysoko, zachoval ses k němu, jako bys přestal mít s ním soucit, protože jsi od něho žádal příliš mnoho - Ty, jenž jsi ho miloval víc než sebe samého! Kdybys ho stavěl méně vysoko, také bys od něho méně požadoval, a to by se víc blížilo lásce, protože jeho břemeno by bylo lehčí. Je slabý a mrzký. Co na tom, že se teď všude bouří proti naší vládě a ještě se tím pyšní? Je to pýcha dítěte a školáka. Jsou to malé děti, které se ve třídě vzbouřily a vyhnaly učitele. Ale bude konec i radosti dětí a přijde jim draho. Zboří chrámy a zalijí zem krví. Ale ty hloupé děti nakonec uvidí, že jsou sice buřiči, ale bezmocní buřiči, neschopní ve své vzpouře vytrvat. Prolévajíce proudy pošetilých slz, přiznají si konečně, že ten, kdo je stvořil buřiči, chtěl si z nich bezpochyby ztropit žert. Řeknou to v zoufalství a bude to rouhání, z něhož budou ještě nešťastnější, neboť lidská přirozenost nesnáší rouhání a nakonec je vždycky sama potrestá. A tak neklid, zmatek a neštěstí - to je nynější úděl lidí, když jsi tolik vytrpěl pro jejich svobodu! Tvůj velký prorok ve zjevení a obrazně praví, že viděl všechny účastníky prvního vzkříšení a že jich bylo z každého pokolení po dvanácti tisících. Ale jestliže jich bylo tolik, nebyli to ani lidé, nýbrž jakoby bohové.

Nesli Tvůj kříž, vytrpěli desítky let hladovění v holé poušti, živíce se kobytkami a kořínky. Zajisté tedy můžeš s hrdostí ukázat na tyto dítky svobody, svobodné lásky, svobodné a nádherné oběti ve Tvém jménu. Ale vzpomeň si, že jich bylo jen několik tisíc, a to ještě bohů, co tedy ti ostatní? Mohou ostatní slabí lidé za to, že nedovedli snést tolik co silní? Může slabá duše za to, že není schopna obsáhnout tolik strašlivých darů? Což jsi snad vskutku přišel jen k vyvoleným a pro vyvolené? Je-li to tak, je v tom tajemství a my mu nemůžeme porozumět. Ale je-li to tajemství, měli jsme i my právo hlásat tajemství a učit lidi, že nezáleží na svobodném rozhodnutí jejich srdcí ani na lásce, nýbrž na tajemství, kterému se mají slepě podrobit i bez ohledu na své svědomí. To jsme také udělali. Opravili jsme Tvůj velký čin a založili jsme jej na *zázraku, tajemství a autoritě*. A lidé se zaradovali, že jsou zas vedeni jako stádo a že z jejich srdcí byl konečně sňat onen strašlivý dar, který jim přinesl tolik utrpení. Jednali jsme správně, když jsme je takto učili? Mluv! Což jsme lidstvo nemilovali, když jsme tak pokorně uznali jeho slabost, když jsme s láskou ulehčili jeho břemeno a dovolili jeho slabé přirozenosti i hřích, ale s naším schválením? Proč jsi nás tedy teď přišel rušit? A proč se na mne mlčky a procítěně díváš svými mírnými očima? Rozhněvej se, nechci Tvou lásku, protože Tě sám nemám rád. Proč bych před Tebou něco tajil? Což nevím, s kým mluvím? Všechno, co Ti mohu říci, už víš, čtu to ve Tvých očích. A je na mně skrývat před Tebou naše tajemství? Možná, že je chceš slyšet právě z mých úst, slyš tedy: nejsme na Tvé straně, nýbrž na *jeho*, to je naše tajemství! Už dávno nejsme s Tebou, nýbrž s *ním*, už osm století. Zrovna před osmi stoletími jsme od něho přijali to, cos Ty rozhořčeně odmítl, ten poslední dar, který Ti nabídl, když Ti ukázal všechna pozemská království. Přijali jsme od něho Řím a císařův meč a prohlásili jen sebe za pozemské vládce, za jediné vládce, ačkoliv se nám

ani dodnes nepodařilo své dílo úplně dokonat. Ale kdo je tím viněn? Ó, ta věc je teprve v začátcích, ale začala. Ještě dlouho musíme čekat na její dovršení a země ještě mnoho vytrpí, ale dosáhne svého, budeme vládnout jako císař a pak se budeme zabývat také štěstím lidí na celém světě. A přece jsi mohl i tenkrát ještě přijmout císařův meč. Proč jsi odmítl tento poslední dar? Přijetím třetí rady mocného ducha bys byl získal vše, po čem člověk na světě baží: mít koho uctívat, mít komu odevzdat své svědomí a moci se sdružit se všemi v nesporném, obecném a souladném mraveništi, neboť potřeba univerzálního společenství je třetí a poslední lidská trýzeň. Lidstvo jako celek toužilo vždycky organizovat se univerzálně. Bylo mnoho velkých národů s velkými dějinami, ale čím výše stály tyto národy, tím byly nešťastnější, neboť si jasněji než ostatní uvědomovaly potřebu světového sjednocení lidstva. Timurové a Čingischánové se přehnali světem jako vichřice, snažíce se dobýt celého světa, ale i oni, ač nevědomky, vyjadřovali tutéž mohutnou touhu lidstva po univerzální jednotě. Kdybys byl přijal svět a císařský purpur, byl bys založil světovou říši a dal lidstvu světový mír. Neboť kdo má lidem vládnout, ne-li ti, kdo vládnou nad jejich svědomím a mají v moci jejich chléb? Proto jsme přijali císařův meč, a když jsme jej přijali, zavrhli jsme ovšem Tebe a následovali *jeho*. Ó, ještě mnoho staletí bude řídit svobodný rozum, jejich věda a lidojedství, protože když začali stavět svou babylónskou věž bez nás, dojdou k lidojedství. Ale tehdy připlazí se k nám šelma, bude lízat naše nohy a skropí je krvavými slzami svých očí. A vsedneme na šelmu a zvedneme pohár, na němž bude psáno: »Tajemství!« Ale tehdy a teprve tehdy nastane lidstvu království pokoje a štěstí. Pyšňíš se svými vyvolenými, ale máš jen vyvolené, kdežto my uspokojíme všechny. A nejen to: kolik z těch vyvolených, ze silných, kteří se mohli stát vyvolenými, konečně zemdlelo, když na Tebe čekali, a přešli a ještě přejdou i se

silou svého ducha a ohněm svého srdce na jiné pole a nakonec zvednou svou *svobodnou* korouhev proti Tobě. Ale Ty sám jsi vztyčil tuto korouhev. U nás však budou všichni šťastni a nebudou se už bouřit ani se všude navzájem hubit jako za Tvé svobody. Ó, my je přesvědčíme, že teprve tenkrát budou svobodni, až se své svobody odřeknou pro nás a podrobí se nám. A co, budeme mít pravdu, nebo to bude lež? Přesvědčí se sami, že máme pravdu, neboť se rozpomenou, jaké hrůzy otroctví a zmatení jim přinášela Tvá svoboda. Svoboda, svobodný rozum a věda je zavedou do takových bludišť a postaví je tvář v tvář takovým divům a nerozlušitelným záhadám, že někteří z nich, nepoddajní a urputní, se sami zničí, jiní, nepoddajní, ale slabí, se zničí navzájem a zbývající slabí a nešťastní se připlazí k našim nohám a úpěnlivě k nám zvolají: »Ano, měli jste pravdu, jedině vy znáte Jeho tajemství a vracíme se k vám. Zachraňte nás před námi samými!«

Přijímající od nás chleby, uvidí ovšem jasně, že jim bez jakéhokoliv zázraku jen bereme chleby, které sami připravili, abychom jim je zas rozdali. Uvidí, že jsme neproměnili kameny v chleby, ale vděčnější než za chleby budou vpravdě za to, že je dostávají z našich rukou! Příliš dobře se budou pamatovat, že kdysi bez nás se jim i chleby, které si připravili, měnily v rukou v kameny, ale když se k nám vrátili, tyto kameny se jim v rukou zas proměnily v chleby. Dobře, příliš dobře ocení, co znamená jednou provždy se podřídit! A dokud lidé toto nepochopí, budou nešťastni. Kdo přispěl nejvíc k tomu nepochopení, řekni? Kdo rozptýlil stádo a roztrousil je po neznámých cestách? Ale stádo se zase shromáždí a znova se podrobí už navždycky. Potom jim dáme tiché pokorné štěstí, štěstí slabých tvorů, jakými byli stvořeni. Přesvědčíme je konečně, že musí zanechat pýchy, neboť Ty jsi je povzněl, a tím jsi je naučil pýše. Dokážeme jim, že jsou slabí, že jsou jen ubohé děti, ale že dětinské štěstí je ze všech nejsladší. Stanou se bojácnými

a budou k nám vzhlížet a ve strachu se k nám tisknout jako kuřátka ke kvočně. Budou se nám obdivovat, žasnout nad námi a pyšnit se tím, že jsme tak mocní a moudří, že jsme dovedli zkrotit tak vzpurné tisícemiliónové stádo. Budou se bezmocně třást před naším hněvem, jejich myslí zbázlivější, jejich oči budou snadno prolévat slzy jako oči dětí a žen, ale lidé se naučí právě tak snadno přecházet na pouhý náš pokyn do veselí a radosti, do šťastného smíchu a dětské písničky. Ano, budeme od nich žádat práci, ale zařídíme jim život ve volných chvílích jako dětskou hru s dětskými písňemi, se sbory a nevinnými tanci. Dovolíme jim i hřích, jsou slabí a bezmocní, a za to, že jim dovolíme hřešit, budou nás milovat jako děti. Řekneme jim, že každý hřích bude vykoupen, jestliže se ho dopustí s naším svolením; že jim dovolujeme hřešit z lásky k nim a trest za ty hříchy bereme z milosrdenství na sebe. A vezmeme jej na sebe, oni nás pak budou uctívat jako dobrodince, kteří převzali před Bohem břemeno jejich hříchů. A nebudou mít před námi žádné tajemství. Budeme jim dovolovat nebo zakazovat žít s jejich manželkami a milenkami, mít nebo nemít děti - všechno podle míry jejich poslušnosti - a budou se nám podrobovat vesele a radostně. S nejbolestnějšími tajemstvími svého svědomí, se vším, se vším k nám přijdou a my jim odpovíme na každou jejich otázku. A s radostí uvěří naší odpovědi, protože je zbaví velké tísně a hrozného utrpení, které podstupují teď, když musí rozhodovat sami a svobodně. A všichni budou šťastni, všechny milióny těch bytostí kromě sta tisíc lidí, kteří jim budou vládnout. Neboť jen my, kteří ochráníme tajemství, jen my budeme nešťastni. Budou tisíce miliónů šťastných neviňátek a sto tisíc trpitelů, kteří na sebe vzali prokletí poznání dobra a zla. Tiše zemřou, tiše zhasnou ve Tvém jménu a za hrobem nenajdou nic než smrt. Ale my tajemství zachováme a pro jejich štěstí je budeme lákat věčnou nebeskou odměnou. Neboť i kdyby na onom světě

něco bylo, zajisté ne pro takové jako oni. Říká se a prorokuje se, že přijdeš a znova zvítězíš, že přijdeš se svými vyvolenými, se svými pyšnými a silnými, ale my řekneme, že oni spasili jen sebe, kdežto my spasili všechny. Říká se, že zahanbena bude nevěstka sedící na šelmě a držící v ruce tajemství, že se slabí zase vzbouří, roztrhají její šarlat a obnaží její »ohybné« tělo. Ale já pak povstanu a ukážu Ti na tisíce miliónů dětí, které nepoznaly hřích. A my, kteří jsme pro jejich štěstí vzali jejich hřích na sebe, povstaneme před Tebou a řekneme: »Sud' nás, můžeš-li a máš-li k tomu odvalu!« Věz, že se Tě nebojím. Věz, že i já jsem byl na poušti a živil se kobyčkami a kořínky, že i já jsem žehnal svobodě, skrze kterou jsi Ty požehnal lidem, a připravoval jsem se, abych se stal jedním z Tvých vyvolených, jedním z mocných a silných, a toužil jsem »naplnit počet«. Ale vzpomínal jsem se a nechtěl už sloužit šílenství. Vrátil jsem se a přidal se k zástupu těch, kdo opravili Tvůj skutek. Odešel jsem od pyšných a vrátil se k pokorným pro štěstí těchto pokorných. To, co Ti říkám, se splní a naše království bude zřízeno. Opakuji Ti, že hned zítra uvidíš, jak to poslušné stádo na první můj pokyn přiskočí a bude přihrabávat žhavé uhlí k hranici, na níž Tě upálím za to, žes nás přišel rušit. Neboť je-li někdo, kdo nejvíc zasluhuje naši hranici, jsi to Ty. Zítra Tě upálím. Dixi.³

Ivan umkl. Při řeči se rozohnil a mluvil se zápalem. Když domluvil, náhle se usmál.

Aljoša poslouchal pořád mlčky; ke konci byl velmi vzrušen a vícekrát se chystal bratra přerušit, ale patrně se přemohl. Teď rychle spustil, jako by se rozběhl.

„Ale ... to je nesmysl!“ zvolal červenaje se. „Tvá báseň je chvála Krista, a ne hana... jak jsi chtěl. A kdo ti bude věřit to o svobo-

³ Řekl jsem.

dě? Což takhle se má svoboda chápat? Pravoslaví ji chápe jinak... To je Řím, a ani ne celý Řím, není to správné - to je to nejhorší z katolictví, inkvizitoři, jezuité...! A taková fantastická postava jako tvůj inkvizitor je přece vůbec nemožná. Co je to za hřích, které berou na sebe? Co je to za nositele tajemství, kteří na sebe vzali pro štěstí lidí nějakou kletbu? Kdy je někdo viděl? Známe jezuitu, mluví se o nich nedobře, ale to mají být podle tebe oni? Jezuité jsou něco jiného, něco docela jiného... Jsou prostě římská armáda pro budoucí světovou pozemskou říši v čele s papežem jako císařem... to máš jejich ideál, ale beze všech tajemství a ušlechtilého smutku... Docela obyčejná touha po moci, po špinavých světských statcích, po zotročení... na způsob nějakého budoucího nevolnického řádu, ve kterém by oni byli statkáři... to je u nich to celé. Možná, že ani nevěří v Boha. Tvůj trpčící inkvizitor je čirá fantazie...“

„Tak počkej, počkej,“ smál se Ivan, „ty ses nějak rozpálil! Říkáš fantazie, no buďsi! Ovšem, fantazie. Ale dovol mi otázku: ty opravdu věříš, že celé to katolické hnutí v posledních stoletích je skutečně jenom touha po moci a po špinavém prospěchu? Nekáže ti to snad otec Paisij?“

„Ne, ne, naopak, otec Paisij jednou říkal dokonce něco podobného jako ty... ale ovšem něco jiného, něco docela jiného,“ opravil se honem Aljoša.

„Nicméně je tohle velmi cenná informace přes to tvoje ‚něco docela jiného‘. Ptám se tě, proč se tvoji inkvizitoři a jezuité spojili jen pro nízký hmotný prospěch? Proč by se mezi nimi nemohl naskytnout ani jeden trpělivý, který se souží velkým smutkem a miluje lidstvo? Víš, předpokládej, že se mezi všemi, kteří touží pouze po hmotném a špinavém zisku, našel aspoň jeden, jenom jeden takový jako můj starý inkvizitor: sám jedl na poušti kořínky a zuřivě přemáhal tělo, aby se stal svobodným a dokonalým.

Ale přitom celý život miloval lidstvo, a když náhle prohlédl, viděl, že nezíská valné mravní uspokojení z dosažené dokonalosti vůle, přesvědčí-li se zároveň, že milióny ostatních božích tvorů zůstaly stvořeny jen jako pro smích, že nikdy nebudou schopni zvládnout svou svobodu, že z ubohých buřičů nikdy nevyrostou velikáni k dostavění věže a že velký idealista snil o své harmonii pro někoho jiného než pro takovou havěť. Když to všechno pochopil, vrátil se a přidal se... k moudrým lidem. Copak se to opravdu nemohlo stát?"

„Ke komu se přidal, k jakým moudrým lidem?“ skoro vybuchl Aljoša. „Žádnou zvláštní moudrost nemají, ani žádné takové tajemství a mystérium... leda snad ateismus, to je celé jejich tajemství. Tvůj inkvizitor nevěří v Boha, to je to celé jeho tajemství!“

„Dejme tomu, že je to tak! Konečně ses dovtípl. A opravdu to tak je, celé tajemství je opravdu jen v tom, ale což to není utrpení, aspoň pro člověka jako on, který celý život promarnil na poušti a nevytěžil se z lásky k lidstvu? Na sklonku svých dnů se jasně přesvědčí, že jedině podle rad strašlivého ducha by se mohl osud bezmocných buřičů, nehotových pokusných tvorů, stvořených jen na posměch, upravit aspoň trochu snesitelně. A když se o tom přesvědčí, vidí, že je nutno uposlechnout pokynu moudrého ducha, strašlivého ducha smrti a zkázy, přijmout tudíž lež a klam a vést lidi už vědomě k smrti a zkáze, ale klamat je přitom celou cestu, aby nepozorovali, kam jsou vedeni, a aby se ti ubozí slepci aspoň na cestě považovali za šťastné. A všimni si, že je to klam ve jménu Toho, v jehož ideál stařec celý život tak vášnivě věřil! Není to tragické? A kdyby se jen jeden takový člověk dostal v čelo celé té armády, toužící po moci jenom pro špinavý prospěch, což nestačí i ten jediný, aby to byla tragédie? Nejen to: stačí i jeden takový v čele, aby se našla opravdová vůdčí myšlenka celé římské církve se všemi jejími armádami a jezuity, její vrcholná myšlenka. Řek-

nu ti přímo, že pevně věřím, že mezi těmi, kdo stáli v čele hnutí, takový jedinec nikdy nechyběl. Kdož ví, snad bývali takový jedinci i mezi papeži. Kdož ví, snad ten zpropadený stařec, který tak tvrdošíjně a tak po svém miluje lidstvo, působí i teď jako celý sbor mnoha takových jedinců, a vůbec ne náhodný, nýbrž ujednaný, jako tajný spolek už dávno zřízený ke střežení tajemství, k jeho střežení před nešťastnými a slabými, aby byli šťastni. Jistě to tak je a také to tak musí být. Tuším, že i u svobodných zednářů je v pozadí něco na způsob takového tajemství. Proto snad také katolíci svobodné zednáře tak nenávidí jako konkurenty, kteří ruší jednotu myšlenky, ač má být jedno stádo a jeden pastýř... Ale když hájím svou představu, vypadám jako spisovatel, který nemůže snést tvou kritiku. Dost o tom.“

„Ty jsi možná sám svobodný zednář!“ vyhrkl najednou Aljoša. „Nevěříš v Boha,“ dodal, ale to už velmi bolestně. K tomu mu připadalo, že na něho bratr pohlíží posměšně. „Jak končí tvá báseň?“ zeptal se náhle, dívaje se do země. „Nebo to byl už konec?“

„Chtěl jsem ji ukončit takto: když inkvizitor domluví, nějaký čas čeká, co vězeň odpoví. Jeho mlčení ho tíží. Viděl, že celou tu dobu s pochopením tiše naslouchal, že se mu díval do očí a zřejmě nehodlal odporovat. Stařec by chtěl, aby mu vězeň něco řekl, třeba i něco trpkého a hrozného. On se však k němu mlčky přiblíží a tiše ho políbí na bezkrevné devadesátileté rty. To je celá jeho odpověď. Stařec sebou trhne. V koutcích jeho úst se cosi pohne. Jde ke dveřím, otevře a řekne Mu: ‚Jdi a už se nevracej... vůbec se nevracej... nikdy, nikdy!‘ A pustí Ho do ‚šerotemných ulic‘. Vězeň odejde.“

„A stařec?“

„Políbek mu hoří v srdci, ale zůstane při své myšlence.“

„A ty s ním, ty také?“ zvolal Aljoša zarmouceně.

Ivan se zasmál.

„To je přece nesmysl, Aljošo, je to jenom hloupá báseň hloupého studenta, který niky nenapsal ani dva verše. Proč to bereš tak vážně? Snad nemyslíš, že teď pojedou rovnou někam k jezuitům, abych se přidal ke sboru lidí opravujících Jeho velký čin? Bože můj, co je mi po tom? Přece jsem ti řekl, že to chci dotáhnout jenom do třiceti let, a pak - uhodím pohárem o zem!“

„Ale co lepkavé lístky a drahé hroby a modré nebe a milovaná žena? Jak budeš žít, jak budeš moci mít rád?“ bolestně zvolal Aljoša. „Což je to možné s takovým peklem v prsou a v hlavě? Ne, odjíždíš skutečně, aby ses k nim přidal... a když ne, sám se zabiješ, nesneseš to!“

„Je síla, která všechno snese,“ chladně se usmál Ivan.

„Jaká síla?“

„Karamazovovská... síla karamazovovské nízkosti.“

„Zapadnout do neřesti, udusit duši ve zkaženosti, ano?“

„Třeba i to... jenom snad do třiceti let tomu ujdu a potom...“

„Jakpak tomu ujdeš? Čím tomu ujdeš? S tvými myšlenkami to není možné.“

„Zas po karamazovovsku.“

„Tím, že je všechno dovoleno? Všechno je dovoleno, že ano?“

Ivan se zamračil a najednou podivně zbledl.

„Aha, tos pochytil těch včerejších pár slov, jak se tak dotkla Mi-usova... a jak po nich tak naivně skočil Dmitrij a mluvil o tom?“ pousmál se křivě. „Ano, snad je ‚všechno dovoleno‘, když už se to slovo vyříklo. Neodříkám se ho. A ani Mílova redakce nebyla špatná.“

Aljoša se na něho mlčky díval.

„Myslel jsem, že když odsud odjíždím, mám na světě aspoň tebe,“ promluvil najednou Ivan s nečekaným citem, „ale teď vídím, že ani v tvém srdci pro mne není místo, můj milý poustevníku. Formule ‚všechno je dovoleno‘ se neodřeknu, no a zrovna proto se ty odřekneš mne, není to tak?“

Aljoša vstal přistoupil k němu a mlčky ho pokojně políbil na ústa.

„Literární krádež!“ křikl Ivan. Náhle upadl do jakéhosi nadšení. „To jsi ukradl z mé básně! Přesto děkuju. Vstávej, Aljošo, pojďme, máme už oba čas.“

Vyšli na ulici, ale před vchodem hostince zůstali stát.

„Víš co, Aljošo,“ řekl Ivan pevným hlasem, „dovedu-li opravdu mít rád lepkavé lístky, budu je mít rád jen ve vzpomínce na tebe. Stačí mi, že tady někde jsi, a neztratím ještě chuť žít. Stačí ti to? Jestli chceš, považuj to třeba za vyznání lásky. A teď jdeš ty vpravo, já vlevo - a dost, slyšíš, dost. Totiž i kdybych zítra neodjel (myslím, že jistě pojedou) a ještě bychom se nějak setkali, neříkej mi o všech těchhle věcech už ani slovo. Naléhavě tě o to prosím. A také stran bratra Dmitrije tě zvlášť prosím, abys o něm se mnou už nikdy nemluvil,“ dodal najednou podrážděně, „všechno je vyčerpáno, všechno je prohovořeno, že ano? Já ti za to zase sám také něco slíbím. Až mi bude kolem třiceti a budu chtít uhodit pohárem o zem, ať jsem kdekoli, přijdu si s tebou ještě jednou pohovořit... třeba i z Ameriky, ať to víš. Naschvál přijedu. Bude to také zajímavé podívat se na tebe, jaký v té době budeš. Vidíš, je to dost slavnostní slib. A skutečně se loučíme možná na nějakých sedm deset let. No a teď jdi ke svému *pater seraphicus*,⁴ vždyť umírá, a kdyby umřel bez tebe, ještě by ses na mne třeba rozzlobil, že jsem tě zdržel. Tak na shledanou, ještě jednou mě polib, takhle, a teď jdi...“

Ivan se náhle obrátil, vykročil svou cestou a už se ani neohlédl. Bylo to podobné, jako když včera odcházel od Aljoši bratr Dmitrij, ačkoliv se to včera odehrálo docela jinak. Ten zvláštní malý postřeh se mihl jako šipka smutnou Aljošovou myslí, v té chvíli smutnou a rozbolestněnou. Nějaký čas čekal a díval se za bratrem.

⁴ Andělský n. serafický otec.

Všiml si najednou, že Ivan jde nějak kolébavě a při pohledu zeza-
du se jeho pravé rameno zdá nižší než levé. Dřív si toho nikdy
nevšiml. Ale také on se teď náhle obrátil a takřka se rozběhl ke
klášteru. Už se hodně smrákalo a bylo mu nějak úzko; vyrůstalo
v něm něco nového, co by nedovedl vysvětlit. Jako včera se zase
zvedl vítr, a když přišel do háje u poustevny, stoleté borovice se
kolem něho temně rozšuměly. Téměř utíkal, *Pater seraphicus* - to
jméno odněkud má, ale odkud? napadlo Aljošu. Ivane, ubohý Ivane,
kdypak tě zas uvidím... Bože, tady už jsou poustevny! Ano, ano, je
to on, *pater seraphicus*, zachrání mě... před ním a navždy!

Později nejednou v životě žasl, jak to, že mohl po rozloučení
s Ivanem tak úplně zapomenout na Dmitrije, ač si ráno, jen několik
hodin předtím, pevně umínil, že ho určitě vyhledá a neodejde, do-
kud ho nenajde, i kdyby se na tu noc nemohl vrátit do kláštera.

Vladimír Sergejevič Solovjov

Z řečí pronesených na památku Dostojevského

Předmluva

Ve třech řečech věnovaných Dostojevskému se nebudu zabývat
ani jeho osobním životem, ani literární kritikou jeho děl. Zajímá
mne zde jediná otázka: čemu Dostojevskij sloužil, jaká idea in-
spirovala veškerou jeho tvorbu?

Zabývat se touto otázkou je tím přirozenější, že ani podrob-
nosti jeho osobní existence, ani umělecké kvality či nedostatky
jeho děl samy o sobě nevysvětlují jak onen neobyčejný vliv, je-
muž se těšil v posledních letech svého života, tak mimořádný
ohlas, jenž vyvolala jeho smrt. Ani rozhořčené útoky na Dostojev-
ského památku, které do dnešního dne neustaly, nejsou namře-
ny proti estetické stránce jeho děl, neboť všichni uznávají, že šlo
o umělecký talent prvního řádu dosahující místy geniality, přesto-
že měl i závažné nedostatky. Avšak idea, jíž tento talent sloužil,
se jedněm zdá být pravdivá a blahodárná, zatímco jiným připadá
mylná a škodlivá.

Celkové hodnocení veškeré Dostojevského činnosti však závi-
sí právě na tom, jak budeme posuzovat ideu, která ho inspiro-
vala, jak budeme hodnotit to, co miloval a več věřil. „Miloval vsu-
de a ve všem především živou lidskou duši a věřil, že my všichni
jsme z *Božího rodu*; věřil v bezmeznou sílu lidské duše, která zvítězí